

Praca intelektualna. Przyczynek do rozważań o pracy

STRESZCZENIE

Publikacja omawia wybrane zagadnienia stylu naukowego oraz aspekty tworzenia tekstu naukowego. Szczególną uwagę zwrócono na ruch referencyjny wewnątrz tekstu i odniesienia do zewnętrznych źródeł wiedzy. Omówiono również tematy szczegółowe, takie jak pragmatykę kurtuazji i znaczenie kwerendy bibliotecznej dla procesu tworzenia tekstu. Praca nad tekstem naukowym jest wysiłkiem kreowania narracji naukowej zespolonej z ruchem referencyjnym treści i idei będących dorobkiem innych pracowników nauki.

→ **SŁOWA KLUCZOWE** – PRACA, PRACA NAUKOWA, TEKST NAUKOWY,
PISANIE TEKSTÓW

SUMMARY

With and on a Scientific Text. A Contribution to the Discussion about Work

The publication discusses selected issues concerning scientific style as well as the aspects of creating a scientific text. Particular attention was paid to the reference movement within the text and references to external sources of knowledge. The paper also discusses specific topics such as the pragmatics of courtesy and the significance of a preliminary survey of the library holdings for the process of creating texts. Work on a scientific text involves an effort to create a scientific narrative united with the movement of the reference contents and ideas which constitute the achievements of other scientists.

→ **KEYWORDS** – WORK, SCIENTIFIC WORK, SCIENTIFIC PIECE OF WRITING,
WRITING TEXTS

Stwierdzenie, że tworzenie tekstu naukowego jest pracą intelektualną, wydaje się poglądem niepodlegającym większej dyskusji. Praca naukowa jest pracą umysłową, między innymi w naukach społecznych. Nie jest to praca w rozumieniu fizyki klasycznej, wedle której praca to iloczyn siły razy przesunięcie. Praca umysłowa wywołuje jednak zmęczenie proporcjonalne do jej trudności i czasu trwania. Mimo że aktywność umysłowa nie wpływa bezpośrednio na wydatek energetyczny człowieka, to napięciu ulega szereg mięśni, takich jak mięśnie podbródka, ust, gardła, mięśnie szkieletowe, wzrasta także aktywność sercowo-naczyniowa¹.

W opinii Witolda Marciszewskiego co najmniej cztery nauki mają tytuł do analizy tekstu naukowego; są nimi: informatyka, lingwistyka, stylistyka i semiotyka². Dodałbym jeszcze piątą naukę, którą określiłbym mianem pragmatyki językowej.

Tekst naukowy jest specjalnego rodzaju tekstem ukształtowanym według stylu naukowego. Przez styl językowy należy rozumieć celowe kształtowanie wypowiedzi językowej z wykorzystaniem określonych środków składniowych i figur stylistycznych. Styl naukowy jest więc stylem funkcjonalnym. Ze względu na wielość nauk i ich specyfikę w języku naukowym występują zróżnicowane środki stylistyczne. Niezależnie jednak od podejmowanej problematyki język ten charakteryzuje się pewnymi stałymi cechami. Są nimi: ścisłość, precyzja terminologiczna, brak pierwiastków emocjonalnych, powołanie się w formie cytatów i przypisów na innych autorów, unikanie sformułowań niekonkretnych. W szczególności w tekstach naukowych dąży się do obiektywizacji narracji poprzez wypowiedzanie się w formie bezosobowej lub formie liczby mnogiej. Można tu mówić o tradycji niemieckiej i amerykańskiej.

Jerzy Biniewicz za charakterystyczne cechy stylu naukowego przyjmuje logiczność, abstrakcyjność, obiektywizm, ścisłość, dialogowość, oficjalność, stereotypowość i obrazowość³.

¹ Por. W. Witczak, *Zdolność do ciężkiej pracy umysłowej*, TeKa Kom. Praw. – OL PAN, 2008, s. 212. Por. <<http://www.pan-ol.lublin.pl/wydawnictwa/TPraw1/Witczak.pdf>> (dostęp: 04.05.2015).

² Por. W. Marciszewski, *Metody analizy tekstu naukowego*, Warszawa 1977, s. 10.

³ Por. J. Biniewicz, A. Starzec, *Styl naukowy*, w: *Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. S. Gajda, Opole 1995, s. 28.

Jednocześnie tekst naukowy zawiera szereg eksponentów pozajęzykowych oraz językowych, do których należą:

- a) znaki graficzno-symboliczne, kody ikoniczne, rysunki i fotografie;
- b) wysoki stopień nasycenia tekstu naukowego terminologią naukową, często zapożyczoną z innych języków;
- c) przewaga zdań wielokrotnie złożonych, wysoki stopień nasycenia tekstu naukowego konstrukcjami imiesłowowymi, zdaniami w stronie biernej, dążenie do intelektualizacji tekstów;
- d) rozczłonkowanie pionowe i poziome tekstu naukowego, do których należą różnego rodzaju teksty poboczne, takie jak dygresje, uwagi, przypisy, odsyłacze, bibliografia.

Dorota Zdunkiewicz-Jedynak wskazuje na trzy funkcje stylu naukowego: funkcję poznawczą, informacyjną i kumulacyjną⁴. Cechami stylu naukowego są w opinii autorki abstrakcyjność, ścisłość, obiektywizm oraz intencjonalność.

Specjalnego znaczenia w tekstach naukowych posiada tytuł, który poprzedza cały tekst, nadając mu kierunek i charakter tematyczny. W obszernych pracach stosowane są śródtytuły dla wyróżnienia istotnych fragmentów pracy. Śródtytuły przynależą tematycznie do tytułu. W tekście naukowym tytuł powinien być związany z treścią zawartą w tekście, w odróżnieniu od tekstów literackich i publicystycznych, w których tytuł może być metaforą, wybranym fragmentem tekstu lub innym krótkim sformułowaniem posiadającym mniejsze lub większe zależności z tekstem zasadniczym. Można też przyjąć, że tytuł tekstu naukowego jest jego maksymalnie krótkim streszczeniem, najczęściej kilkustopniowym, rzadziej dwu- lub więcej zdaniowym. W grupie poglądów określanych integrystycznymi⁵ tytuł dzieła uważa się za integralną część tekstu naukowego. Tytuł w opinii dezintegrystów nie jest elementem tekstu, ponieważ pełni głównie funkcje informacyjne i jako taki jest bardziej metatekstem niż tekstem. W skrajnej sytuacji tytułem tekstu naukowego może być numer porządkowy lub znak graficzny. W wydawnictwach poetyckich, w których wiersze nie posiadają tytułu, w spisie treści do rangi tytułu wiersza podnosi się pierwszą jego frazę (lub jej fragment).

⁴ Por. D. Zdunkiewicz-Jedynak, *Wykłady ze stylistyki*, Warszawa 2008, s. 66.

⁵ Por. M. Piechota, *Status ontologiczny tytułu wobec dzieła*, w: *Tekstologia*, cz. II, red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, Lublin 2004, s. 72-73.

Pojawia się przy tym pytanie dotyczące jednoznaczności tytułu tekstu naukowego. Tytuł wskazuje pole dziedzinowe. Podtytuł doprecyzowuje tytuł lub charakter wydawnictwa. Integralnym elementem tekstu naukowego jest też wskazanie autora lub autorów oraz nazwy wydawnictwa i roku wydania. Tytuł pracy *Edukacja alternatywna. Dylematy teorii i praktyki* pod redakcją B. Śliwerskiego wskazuje na książkę skierowaną do nauczycieli i pedagogów. Wyklucza akademicki charakter książki, zaś obecność redakcji w osobie naukowca i praktyka sugeruje, że jest to zbiór o dużym znaczeniu praktycznym. Rok wydania 1992 wskazuje, że jest to publikacja ponad dwudziestoletnia. Zasadne pytanie, które stawia sobie czytelnik, dotyczy aktualności metod edukacji alternatywnej opisanych w tym niemal historycznym opracowaniu. Książka została wydana staraniem Oficyny Wydawniczej Impuls w Krakowie w nakładzie 500 egzemplarzy. Było to wydanie II zmienione.

Inny charakter posiada książka pod redakcją naukową Jana Strelaua i Dariusza Dolińskiego *Psychologia akademicka*. Słowa „Podręcznik” oraz „tom 2” umieszczone poniżej tytułu wskazują na charakter książki oraz określają audytorium, do którego jest przeznaczona publikacja. Monumentalne opracowanie na ponad 860 stronicach tekstu wydane w formacie A-4 z tekstem dwukolumnowym zawiera kilkaset podtytułów przedstawiających wiedzę wchodzącą w zakres standardów nauczania psychologii. Wydawnictwo sygnowane jest logo i nazwą znanej oficyny wydawniczej. Pracę wydano w 2010 roku w Gdańsku.

Tytuł tekstu naukowego pozostaje w relacji referencyjnej z samym tekstem naukowym oraz z kontekstami zewnętrznymi, do których należy zaliczyć inne teksty naukowe. Tak rozumiana referencja związana jest z kumulatywną funkcją nauki. Z drugiej strony odniesienia te mogą być skierowane do rzeczywistości pozajęzykowej. Wyróżnia się przy tym referencję sytuacyjną, czasową i miejsca⁶, które w sytuacji badań naukowych muszą spełniać warunki jednoznacznej identyfikacji.

Tekst naukowy w interpretacji strukturalnej jest zbiorem wielowątkowych referencji, które przebiegają według różnych schematów. Są nimi: wprowadzenie, kontynuacja, zachowanie, przesunięcie i zmiana⁷. Można przy tym w tekście naukowym wyróżnić

⁶ Por. H. Vater, *Wstęp do lingwistyki tekstu. Struktura i rozumienie tekstów*, Wrocław 2009, s. 104.

⁷ Por. tamże, s. 112.

strukturę główną i poboczną. Każda z tych części identyfikuje własny ruch referencyjny. Dla ilustracji wzajemnych zależności struktury głównej i pobocznych oraz ruchu referencyjnego używa się sieci zależności. Istotna przy tym dla tekstu naukowego jest spójność referencjalna, przez którą należy rozumieć odnośnienie się zdań tekstu denotujących te same lub podobne fakty z rzeczywistości pozatekstowej (w naukach społecznych mogą nimi być np. zdarzenie społeczne) lub fakty z rzeczywistości tekstowej (publikacje innych autorów lub własne). Referencjalność tekstu naukowego jest realizowana każdorazowo w ramach spójności ramowej, która oznacza, że tekst jest konstruowany według kryterium strukturalnego o charakterze trójdzielnym. Tworzą ją wyróżnione części tekstu – początek, rozwinięcie i zakończenie. Strukturę ramową tekstu naukowego stanowią początek i zakończenie.

Przykładami takiej ramy niech będą słowa inicjujące rozprawę Soulages'a w traktacie *Estetyka fotografii. Strata i zysk*. We wprowadzeniu poprzedzonym cytatem Chaira „Pozostał nam tylko jeden sposób na śmierć: uprawiać sztukę, zanim nadejdzie” autor dokonuje krótkiej rekapitulacji:

Książka ta traktuje o estetyce fotografii, proponując szerokie spojrzenie na problemy postawione przez estetykę i przynosząc refleksję nad rzeczywistością, która zarazem należy do sztuki i odnosi się do tego, co najbardziej egzystencjalne w każdym człowieku⁸.

W części ostatniej zatytułowanej „Zamknięcie” w końcowych słowach Soulages pisze:

Artyści otwierają nam na nowo oczy i zmuszają do zastanowienia się. Fotografowie w szczególności. Pamiętanie o tym będzie stanowiło wstęp do każdej przyszłej estetyki⁹.

Ostatnim zdaniem rozdziału i książki jest słynny cytat Kanta:

Prolegomena niniejsze są przeznaczone do użytku nie uczniów, lecz przyszłych nauczycieli i tym służyć powinny nie do tego, by

⁸ F. Soulages, *Estetyka fotografii. Strata i zysk*, Kraków 2005, s. 5.

⁹ Tamże, s. 404.

uporządkować wykład pewnej nauki już istniejącej, lecz przede wszystkim, by samą tę naukę wynaleźć¹⁰.

Przytoczone zdania wskazują, że wstęp rozprawy jest rodzajem zapowiedzi prezentowanych treści, najogólniejszą obietnicą poznania szczególnych treści. Zakończenie jest najogólniejszym podsumowaniem, a zgodnie z cytatem z Kanta otwarciem na nowe perspektywy tworzenia wiedzy o estetyce fotografii.

Spójność tekstu jest zagadnieniem złożonym w tym sensie, że posiada wymiar obiektywny związany ze spójnością referencyjną tekstu oraz wymiar subiektywny. Drugi rodzaj spójności określany mianem spójności *post factum* związany jest z akceptacją tekstu jako całości i nastawieniem czytelnika na odbiór tekstu jako zamkniętej struktury znaczeniowej niezależnie od stanu faktycznego. Cechę tę określa się terminem akceptabilność¹¹ i oznacza ona tendencję do spostrzegania spójności ramowej. Dyspozycję tę można traktować jako stałą strategię heurystyczną w czytelnictwie tekstów naukowych. Akceptabilność jest też rodzajem zaufania czytelnika wobec tekstu, że tekst nie będzie się rozmijać z deklaracją tematyczną wyrażoną w tytule, zaś ramy początkowe i końcowe nie będą występować w zależności niezrozumiałej. Akceptabilność jest też elementem poznawczego poczucia bezpieczeństwa, to znaczy, że oczekiwana treść wynikająca z kwerendy będzie zlokalizowana w grupie tematów, które zostały założone przed rozpoczęciem kwerendy.

W szeregu publikacji naukowych rama początkowa nie jest jednorodna strukturalnie i jest projektowana na planie od sformułowań o wysokim poziomie ogólności do sformułowań o niższym stopniu ogólności, w tym do sformułowań odnoszących się do części środkowej. Przykładem może być „Wprowadzenie” do książki Beaty Cytowskiej *Trudne drogi adaptacji*. Autorka pisze:

Od wielu lat zauważa się otwarcie pedagogiki na etap dorosłości w życiu człowieka, choć zwykle był jej bliższy czas wpływów zaplanowanych i celowych, który dotyczy jednostki niedojrzałej.

¹⁰ I. Kant, *Prolegomena do wszelkiej przyszłej metafizyki, która będzie mogła wystąpić jako nauka*, Warszawa 1933, s. 4, w: F. Soulages, *Estetyka fotografii. Strata i zysk*, dz. cyt., s. 404.

¹¹ Por. K. Wyrwas, K. Sujkowska-Sobisz, *Mały słownik terminów teorii tekstu*, Warszawa 2005, s. 158.

Zmiana stała się możliwa w rezultacie poszerzania zakresu oddziaływań przynależnych w pedagogice¹².

Tak zarysowana rama ogólna publikacji lokuje ją w obszarze pedagogiki specjalnej. Jest zrozumiałe, że specjalista od chemii organicznej czy programowania strukturalnego albo inżynier budowlany będzie publikacją zainteresowany w stopniu minimalnym lub żadnym, w odróżnieniu od osób z wykształceniem pedagogicznym, w szczególności studentów kierunków pedagogicznych i nauczycieli akademickich. Uściśleniem tej ramy są dalsze sformułowania autorki wyjaśniające genezę tematu podjętej pracy badawczej:

Tytułowe trudne drogi adaptacji¹³ stanowią rezultat pre-koncepcji, pojawiły się już w temacie projektu. Wiedzę o tym, że adaptacja społeczna osób z niepełnosprawnością intelektualną nie przebiega zbyt łatwo, posiada każdy, kto towarzyszy w tej drodze, i wszyscy, którzy znają utrudnienia wynikające z tego typu niepełnosprawności. Natomiast pod wpływem analizy materiału badawczego za stosowne uznałam dodanie do podtytułu książki sformułowania wątki emancypacyjnej¹⁴.

W prezentowanym fragmencie „Wprowadzenia” autorka podejmuje starania wyjaśnienia tytułu dzieła naukowego. Odnosi się do wiedzy teoretycznej i doświadczenia pedagogicznego czytelników. Rozszerzenie tytułu autorka uzasadnia wnioskami wynikającymi z analiz materiału badawczego. Rozważania te są formułowane w formie osobistych przemyśleń, stąd stosowny tryb gramatyczny i określenia: „(...) muszę przyznać, wpisywałam swoje myślenie w zarysowany wyżej nurt...”¹⁵; „(...) po raz pierwszy zetknęłam się...”¹⁶; „(...) coraz więcej uwagi poświęcałam, w podejściu badawczym, które ulokowałam w paradygmacie...”¹⁷; „(...) poczynione

¹² B. Cytowska, *Trudne drogi adaptacji. Wątki emancypacyjne w analizie adaptacji dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną we współczesnym społeczeństwie polskim*, Kraków 2012, s. 9.

¹³ Wyróżnienia w tekście uczynione przez autorkę (przyp. – J.K.)

¹⁴ B. Cytowska, *Trudne drogi adaptacji*, dz. cyt., s. 11.

¹⁵ Tamże, s. 9.

¹⁶ Tamże, s. 10.

¹⁷ Tamże.

wyjaśnienia, mam nadzieję, ułatwią czytanie pracy”¹⁸. W zakończeniu „Wprowadzenia” autorka używa sformułowań podsumowujących dotychczasową narrację: „W zakończeniu jeszcze raz podkreślam najistotniejsze osiągnięcia «trudnej drogi adaptacji» moich respondentów”¹⁹ oraz „Mam nadzieję, że niniejsze wprowadzenie daje wstępny ogląd całej dysertacji i ułatwi orientację w poszczególnych częściach pracy (...)”²⁰. Takie ujęcie wprowadzenia do dzieła naukowego uściśla i precyzuje elementy strukturalne dalszych części pracy, intencje i zamierzenia autorki. Szczegółowa charakterystyka rozdziałów przybliży czytelnikowi treść książki, dając możliwość zdobycia szybkiej orientacji bez szczegółowego czytania rozległych fragmentów tekstu części środkowej zajmującej objętościowo zdecydowaną większość książki. Ostatnim elementem „Wprowadzenia” są podziękowania autorki i część ta ma charakter kurtuazyjny. Pragmatyka grzeczności jest elementem dobrego obyczaju w publikacjach naukowych, zaś stosowane maksymy uprzejmości służą wyrażeniu podziękowania oraz wykazania zasług wyróżnionych osób. To również możliwość samookreślenia przynależności do środowiska naukowego i wskazania własnych autorytetów. B. Cytowska formułuje swoją wdzięczność recenzentowi w następujący sposób: „Duże znaczenie w nadaniu ostatecznego kształtu publikacji miała opinia recenzenta Profesora Stanisława Kowalika, przed którym chylę czoło za merytoryczne uwagi i wskazówki, jak sobie z nimi radzić. Dziękuję”²¹. Warto przy tym zwrócić uwagę na fakt, że podziękowania te obejmują nie tylko naukowców, ale również osoby spoza świata naukowego, które przyczyniły się do realizacji badań. Szczególną wartością etyczną mają podziękowania osobom przynależnym do grupy badawczej, nierzadko osobom niepełnosprawnym ruchowo lub intelektualnie, dla których uczestniczenie w badaniach było obciążone niemałym niekiedy wysiłkiem. Przykładem takiej wdzięczności jest podziękowanie Piotra Majewicza we wstępie książki habilitacyjnej:

Szanowni Państwo, bez Waszej pomocy książka ta nigdy by nie powstała. Dziękuję pacjentom szpitala Excelsior przebywającym na leczeniu w 2010 roku w Uzdrawisku Iwonicz-Zdrój, pacjentom

¹⁸ Tamże, s. 12.

¹⁹ Tamże, s. 15.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

Szpitala CMUJ w Zakopanem, wychowankom Salezjańskiego Ośrodka Szkolno-Wychowawczego w tarnowskich Górach (...) oraz osobom niezrzeszonym z terenu Polski Południowej, które uczestniczyły w badaniach²².

Charakterystyczną właściwością tekstu naukowego jest korzystanie z dorobku badawczego innych. Procedura ta jest realizowana w formie przypisów i odsyłaczy. Wielość odniesień autorskich sprawia, że tekst naukowy jest monologiem autora z licznymi założeń w postaci dosłownych cytacji lub w postaci parafraz będących opisem treści. Spójność pragmatyczna tekstu jest konstruowana każdorazowo przez odniesienia do dorobku badawczego innych badaczy i dzieje się to *explicite* lub *implicite*. O ile odniesienia *explicite* podlegają każdorazowo formalizacji w postaci przypisów i odsyłaczy, o tyle odniesienia *implicite* zawierają przetworzenia głębokie, w których ustalenie źródła jest znacząco utrudnione lub niemożliwe. Myśl oryginalna w tekście naukowym nie powstaje na poznawczej pustyni, gdyż jest poprzedzona bogatym piśmiennictwem i literaturą przedmiotu.

Kwerenda biblioteczna jest rozpoznaniem dorobku badawczego innych badaczy i obligatoryjnym etapem poprzedzającym tworzenie każdego tekstu naukowego. Jej jakość determinuje powierzchowność lub głębokość tworzonego tekstu naukowego, rozumienie lub niezrozumienie głównych problemów obszaru badawczego oraz aktualność lub anachroniczność narracji tworzonego tekstu. Skutkiem realizowanej kwerendy bibliotecznej jest ruch referencyjny fragmentów tworzonego tekstu. Bez tej referencyjności tekst naukowy staje się niewiarygodny, nawet jeżeli wnioskowanie nie zawierałoby żadnych formalnych uchybień.

Zarysowana w publikacji problematyka tworzenia tekstu naukowego jest działaniem głównie o charakterze intelektualnym, jeżeli nie brać pod uwagę wysiłku fizycznego towarzyszącego włączeniu komputera, trudu pójścia do biblioteki czy kilkugodzinnego lub wielodniowego trudu wystukiwania tekstu na klawiaturze notebooka. Wysiłek towarzyszący pisaniu książki jest wielokrotnością nakładu pracy niezbędnego przy tworzeniu artykułu. Nie o wysiłek fizyczny jednak tu idzie i pracę w rozumieniu mechaniki klasycznej (siła razy przesunięcie), ale o wysiłek tworzenia, który będzie ruchem referencyjnym wewnątrz samego tekstu

²² P. Majewicz, *Psychospołeczna adaptacja osób z niepełnosprawnością ruchową w okresie dorastania*, Kraków 2012, s. 8-9.

oraz między tekstem a otoczeniem literaturowym. Na pracę przy tworzeniu tekstu składa się więc wysiłek konceptualny dotyczący określenia tematu publikacji i obszaru badawczego; wysiłek dotyczący określenia struktury dzieła naukowego; wysiłek ujawnienia i utrwalenia w tekście naukowym referencji zewnętrznych i wewnątrztekstowych; w końcu wysiłek tworzenia polegający na udokumentowaniu całej tej jednotematycznej aktywności intelektualnej w postaci tekstu naukowego. Tekst taki zawierający niepowtarzalne treści spełnia rygorystyczne kryteria ochrony własności intelektualnej. Jest dziełem o charakterze autorskim mimo edytorskiej unifikacji, będącej powszechnym wymogiem wydawnictw.

BIBLIOGRAFIA

- Biniewicz J., Starzec A., *Styl naukowy*, w: *Przewodnik po stylistyce polskiej*, red. S. Gajda, Uniwersytet Opolski, Opole 1995.
- Cytowska B., *Trudne drogi adaptacji. Wątki emancypacyjne w analizie adaptacji dorosłych osób z niepełnosprawnością intelektualną we współczesnym społeczeństwie polskim*, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2012.
- Kant I., *Prolegomena do wszelkiej przyszłej metafizyki, która będzie mogła wystąpić jako nauka*, PWN, Warszawa 1933.
- Majewicz P., *Psychospołeczna adaptacja osób z niepełnosprawnością ruchową w okresie dorastania*, Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2012.
- Marciszewski W., *Metody analizy tekstu naukowego*, PWN, Warszawa 1977.
- Piechota M., *Status ontologiczny tytułu wobec dzieła*, w: *Tekstologia*, cz. II, red. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2004.
- Soulages F., *Estetyka fotografii. Strata i zysk*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2005.
- Vater H., *Wstęp do lingwistyki tekstu. Struktura i rozumienie tekstów*, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2009.
- Witczak W., *Zdolność do ciężkiej pracy umysłowej*, Teka Kom. Praw. – OL PAN, 2008. <<http://www.pan-ol.lublin.pl/wydawnictwa/TPraw1/Witczak.pdf>> (dostęp: 04.05.2015).
- Wyrwas K., Sujkowska-Sobisz K., *Mały słownik terminów teorii tekstu*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Warszawa 2005.
- Zdunkiewicz-Jedynak D., *Wykłady ze stylistyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.